

Az államszocializmus és '56 emlékezetpolitikája az Orbán-rendszerben

Gyökeresen átalakult és ugyanaz maradt, jellemezhetnénk a rendszerváltás utáni emlékezetpolitikát, ami az egyes intézményeken, megemlékezéseken és az épített környezet átalakításán keresztül a történelem megismerése helyett annak egyfajta alakítójaként¹ a politikai identitás és cselekvés formálásával a társadalmi-politikai rendszer indikátora. Az emlékezetpolitika a politikai aktorok társadalmi szintre ható emlékezetformálását jelenti bizonyos célok elérése érdekében. Az Orbán-rendszer emlékezetpolitikáját a kulturális hegemonia kiépítésének szándéka jellemzi, amely a 2008 után megváltozott félperifériás osztályszerkezet és gazdasági rendszer sajátosságain keresztül értelmezhető.² Az antikommunista attitűd a rendszerváltás során megjelent politikai szervezetek önmeghatározásának szerves része volt, a határon túli magyarok és Trianon problémája szintén. A korszak politikailag legjelentősebb történelmi eseménye azonban az az 56-os felkelés lett, amely legitimációs bázisként funkcionált jobb- és baloldalon egyaránt. 1956 jelentősége azonban a rendszerváltást követően fokozatosan csökkent, a két világháború közötti időszak és ezzel együtt Trianon jelentősége mindeközben nőtt. A „mérleg nyelve” a 2008-as gazdasági válságot követő általános jobbratolódás és a kormányváltás után mozdult el – 2010-et ebben az értelemben cezúrának is tekinthetjük, figyelembe véve azt, hogy az emlékezetpolitika főbb témáit nagyrészt már az első Orbán-kormány idején is használták, az átalakuló gazdasági rendszerben pedig a hatalom megtartásának elengedhetetlen eszközévé vált az emlékezetpolitika monopolizálása. Az Orbán-rendszer közpolitikai napirendjét gyakran uralják szimbolikus ügyek, ezek közül a Horthy-korszak és az államszocializmus megítélése, értelmezése, átalakítása emelkedik ki. A két korszak az emlékezetpolitikai térben kimutathatóan ellentétes

irányban mozog: míg a Horthy-éra egyre inkább elfoglalja a mentális és materiális teret, az államszocializmus emlékezete halványul. Jelen tanulmányban az államszocializmus emlékezetpolitikai szerepének változásait, ennek térbeli, kulturális és szimbolikus jogalkotási megjelenéseit vesszük számba. A jelenséget, bár a mindennapi politikai kommunikáció, kultúrpolitika, közéleti diskurzus szintjén is jelen van, a legcélszerűbb főbb indikátorokként kiemelve a jelentős közpolitikai események és a legjelentősebb (elsősorban budapesti) térformálások szempontjából vizsgálni.

*

Hogyan redukálódhatott mára a teljes államszocialista korszak (és ezzel együtt a Tanácsköztársaság) emlékezete néhány negatív jelzőre és 1956-ra? A 2010-es fordulat előzményeit vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy az Orbán-rendszer emlékezetpolitikájának tartalmi elemei valójában korábbi folyamatok befejezése, a valódi változás a kulturális hegemonia kiépülésében található. Az alternatív történelemszemléletek visszaszorulásának kérdése természetesen komplex, egyszerre játszik benne szerepet a kollektív emlékezet³ halványulása, de előtérbe kerülnek a politikai célok és folyamatok is. A kollektív emlékezet halványulását általában a felejtés fogalmával írják le, amely az emlékek egyéni szelekcióján alapul – ez az államszocializmus korszakának kortárs emlékezetére csak részben igaz, politikai aktusok nélkül nem értelmezhető. Az államszocializmus múltból való eltávolítása a köztereken kezdődött a rendszerváltással, nyomainak eltüntetése meglehetősen előrehaladott állapotban van. A rendszerváltás előtti évtizedekben megjelent, majd egyre erősödő gondolat, az államszocializmus megreformálhatatlansága hosszú úton ugyan, de magának a hazai baloldaliságnak a delegitimációjához vezetett. A pártállami rendszert meghatározó ideológiát⁴ egybemosták annak bűneivel, ahogy az államszocializmus élesen eltérő szakaszai is egybemosódtak, a korszak pozitív eredményeit sem tananyag, sem párt nem vállalta fel. A baloldali gondolat undergroundba szorulása egyet jelent a kontinuitás megszakadásával – az államszocializmus pozitív eszméi, például a társadalmi egyenlőség, az oktatáshoz és művelődéshez való jog stb. fokozatosan erodálódnak „történelmi örökös” hiányában, a jobboldali populizmus és a liberális politikai irányzatok kizárólagos szembenállásával, amely a munka-tőke viszony deformációjának is tünete. A jelenség szembetűnő aspektusa a náci Németország feletti győzelem emlékezetpolitikai deformációja is.

„Az államszocialista rendszer társadalmi vívmányainak elismerése és a háborús győzelem antifasiszta glorifikálása kétségtelenül összetartozó gondolatalakzatok, ugyanakkor a mai ideológiai elvárásoknak megfelelően az új, oligarchikus tőkés rendszer felértékelése, szabadságként való ünneplése elkerülhetetlenül a régi rendszer leértékelésével, kriminalizálásával párosul” – jegyzi meg Krausz Tamás tanulmányában.⁵ A történelemtudomány hazai mainstreamje a totalitárius-elméletet alapvetésként kezeli, egy igen szűk kör (a nemzetközi irodalomban viszont számos jelentős gondolkodó) azonban egyszerre veti el azt, az utolérő fejlődés újra és újra felbukkanó, majd öncáfoló dogmáját és a legitimációs ideológiává szilárdult marxizmus–leninizmust is. Az antikapitalista baloldal – elméleti és gyakorlati értelemben egyaránt – a konzervatív jobboldaliság egyetlen ellenpontjának látszik, hiszen egyedül ez az irányzat képes építkezni az államszocialista múltból.

A kommunizmus mint „totalitárius gyilkos eszme” narratíva elfogadottá vált a közélet minden területén. A rendszerváltást követően a kommunista jelképeket betiltották, nemcsak a középületekről, hanem *mindenhonnan* ki akarták törölni ezeket a szimbólumokat, mindezt a fasiszta és náci jelképekkel egyenlőségjelet húzva tették meg. A rendszerváltás utáni meghatározó politikai szereplők között bizonyos fokú egyetértés mutatkozott a magyar államszocializmus négy évtizedes történetének értelmezésében.⁶ A Hannah Arendt által felkarolt totalitárius-elmélet képezi ennek az egyetértésnek az ideológiai alapját, amely igen népszerűvé vált az 1950-es évektől kezdve, az Egyesült Államokból kiindulva, hogy közös narratívát teremtsen a nácizmus és a létező szocializmus magyarázatára. Az elmélet igyekszik az élesen eltérő ideológia, működés stb. ellenére minden aspektusában közös nevezőre hozni a két rendszert. Kitűnő illusztráció a következő gondolatmenet: „Ezek a totalitárius mozgalmak kevésbé függtek a tömegtársadalom strukturátlanságától, annál inkább jellemző előfeltételük volt az atomizált és individualizált tömegek jelenléte, ami a legjobban a különböző országokban, sajátos körülmények között létrejött nácizmus és bolsevizmus összehasonlításán keresztül mutatható be. Lenin proletárdiktatúrájának teljes totalitarizmusra való alakításához Sztálinnak először mesterségesen kellett létrehoznia az atomizált társadalmat, amely a náciknak eredendően rendelkezésükre állt történelmi körülmények révén.”⁷ Ez az elmélet felfedezhető a közbeszédben, de ami fontosabb, a hivatalos kiadványokban és eseményeken is, amikor a holokauszt és a GULAG egy struktúrában szerepel. Bartha és Otčenášová tanulmánya rámutat

arra, hogy a Kelet-Európa-szerte gyakran alkalmazott elmélet az egyes nemzetek áldozati szerepét is erősíti, relativizálva például a Horthy-rezsim bűneit a Rákosi-korszak bűneivel való összehasonlítással.⁸ Már a rendszerváltás első pillanataiban igény mutatkozott ennek az elméletnek az alkalmazására, amelyről az MTI Országos Sajtószolgálat számolt be:

„Az Emberi Jogok Nemzetközi Társaságának Magyarországi Tagozata társadalmi kezdeményezést indít avégett, hogy Budapesten a Népköztársaság útja (korábban Andrássy út) 60. számú épületen emléktábla figyelmeztesse az arra járókat a szélsőjobb és szélsőbaloldali totalitárius diktatúrák bűneire, valamint e bűnök áldozatainak szenvedéseire. Az épületben – a Szálasi-féle nyilaskeresztes mozgalom egykori központjában, ahol utóbb az Államvédelmi Hatóság működött –, ártatlanul megkínzott áldozatok százai sínylődtek és haltak meg a terror pribékjei kezétől.”⁹

Később itt alakították ki a Terror Háza Múzeumot, amelynek kezdetektől deklarált célja a totalitárius rendszerek rémtetteinek bemutatása és egymással azonosítása. A totalitárius-elmélet elterjedtsége meghatározó akadálya az államszocializmus (másképpen a nácizmus) története objektív feldolgozásának és a társadalmi tudatba emelésének. Az első Orbán-kormány 2002-ben nyitotta meg a Terror Háza Múzeumot, amelynek kiállítása tökéletesen követi a totalitarizmus-narratíva forgatókönyvét, amelyben Magyarország ártatlan áldozata a náci Németország és a Szovjetunió bűneinek. Ebben a narratívában került előtérbe a Mindszenty-per és az ehhez kapcsolódó „keresztényüldözés” is, amely a Horthy-korszak értékrendjét idealizálja. A Terror Háza által kínált narratívát nem változtatta meg a 2002-ben hatalomra került MSZP–SZDSZ-koalíció sem. Apor Péter nemzetközi összehasonlításban vizsgálja a fasizmust és a kommunizmust összemérő emlékhelyeket, amelyek között számos hasonlóságot észlel. A Terror Házáról, amely illeszkedik a nemzetközi tendenciákba, a következőket írja:

„A nagy látogatottságnak örvendő budapesti Terror Háza Múzeum háromféle tárgyat használ fel kiállításaihoz, melyeket a 20. századi magyar történelem valós és igazi bemutatásaként hirdet meg. Az első csoportba a hiteles történeti anyag tartozik; a második az eredeti darabokról készített másolatokból áll; a harmadik csoport pedig olyan,

a korabeli mindennapi életből származó tárgyakból, melyek szerepe, jelentése és helye nem válik világossá a kiállítás környezetében. Általában véve, a múzeum hiteles anyagát is oly módon használja föl, ami tovább növeli az értelmezésüket amúgy is övező bizonytalanságot. [...] A történeti kontextualizáció alapvető hiánya, a módszertani határozatlanság és kétértelműség végeredményben aláássa a múlt e megjelenítésének hihetőségét. A múzeum egésze így inkább egy olyan installációra emlékeztet, mely egy elképzelt világra utal, semmint egy történeti korszak pontos rekonstrukciójára. A kiállítás tárgyait arra használja, hogy illusztrálja, és így felidézze ezeket az allegorikus jelentéseket.”¹⁰

Apor szerint azonban ez a narratíva nemcsak nemzetközi kontextusban értelmezendő tágabban, hanem kultúrtörténeti értelemben is. Ezek az emlékhelyek és az ilyenfajta emlékezés „a kollektív ideológiai-politikai és társadalmi-kulturális gyakorlatok által előzetesen megformált, a történelmet megjelenítő eszközök pedig csupán e prefigurációk és viszonyok tárgyiasult eseményei”. A Terror Háza tehát szervesen illeszkedik a rendszerváltás utáni emlékezetpolitika hazai és közép-kelet-európai folyamatába.¹¹

A rendszerváltás utáni néhány évet leszámítva, amikor egyszerre neveztek át számtalan közterületet és helyeztek át vagy bontottak le a korábbi rendszert idéző köztéri alkotásokat, szisztematikus történelem-újraértelmezés csak 2010 után történt. Ez azonban csak a rendszerváltás óta formálódó alternatív narratíva hivatalossá válását, a hangsúlyok eltolódását jelentette. A rendszerváltást követő két évtized politikai-történelmi párhuzamkeresését uraló 56-os felkelés jelentősége erősen csökkent, központi szerepét a Trianonhoz és a Horthy-rendszerhez (és a kormányzó személyéhez) kötődő narratíva vette át. Észrevehető, hogy „emlékezetpolitikai cezúra” következett be 2010-ben, fokozatosan vette át a vezető szerepet egy jobboldalinak tűnő nemzeti történelemkép. Trianon mint az utolsó „közös magyar történelmi esemény” azonban a reálpolitika korlátjain belül kap csak jelentéstartalmat, hisz az európai politikai és gazdasági érdekek mentén, az EU és a NATO keretei között értelmezhetetlen volna teret adni a szélsőséges, revizionista hangok számára. A jobboldali közönséget és értelmiséget azonban ez így megfelelően kiszolgálja azzal, hogy létrehozza a kőbe vésett igazodási pontot: a nemzeti tudat origóját. Mint látni fogjuk, ez az aspektus jelenti a törésvonalat, a kollektív emlékezet felépítménye alatt megváltozott az alap – míg a korábbi

kormányok '56-ot jelölték meg történelmi legitimációjukként, az Orbán-rezsim ezt a Horthy-rendszerben találta meg.

Az államszocializmus időbeli távolsága és a hidegháborús anti-kommunista narratíva kritikátlan átvétele (többek között) lehetővé tette a korszak delegitimációját, ezzel együtt a második világháború előtti, az „utolsó szabad Magyarország” emlékképének magasztalását és az áldozatszerep megerősítését. A totalitárius-elmélet összemossa a náci/nyilas és a kommunista rezsimeket, előtérbe helyezve ezek bűneit, és eltávolította a képből – a történetírás és szimbólumképzés változatos eszközeinek felhasználásával – a nemzeti felelősség tényét – felemelve a két világháború közötti időszak és a negyvenes évek első felének egyes szereplőit a nemzeti pantheonba. Horthy személyének megjelenítése különösen jó példa erre, hiszen regnálásának kezdete és vége is homályba vész a kortárs narratívában: a „fehérterror” eltörlül a vörösteror-emlékmű árnyékában, a zsidótörvények és az 1944 előtti deportálások feloldódnak a Szabadság téri emlékműben – természetesen e két térbeli példa a jelenség egy-egy látványos szelete csupán, amelyben számos korabeli szereplő (például Hóman Bálint) rehabilitációja adják az újabb és újabb adalékokat. A két világháború közötti időszak felértékelésének szinte logikus következménye az államszocializmus történetének befeketítése. A Magyar Tanácsköztársaság megítélése a Horthy-korban majd az államszocializmusban is számos változáson ment keresztül. A Tanácsköztársasággal kapcsolatos ambivalenciát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy jóval az 1945-ös fordulat után, 1959-ben nyilvánították „legitimé”, megalkotva a Forradalmi Ifjúsági Napokat, amelynek része volt a korábbi rangjától megfosztott március 15-e is.¹² A rendszerváltás után sem jött létre kollektív emlékezeti nyugvópont – a tudományos térben néhány újabb tanulmány és monográfia jelent meg a proletárdiktatúra kikiáltásának 100. évfordulójára, az országos politikában azonban a Horthy-kori értelmezésekhez való visszatérés a fő tendencia, a Kossuth tér melletti a Vértanúk terére a száz éves évfordulóra visszaépített vörösteror-emlékművel és a körülötte kialakult politikai kommunikációval. Ez a narratíva a „Lenin-fiúkkal” azonosítja a korszakot, és a trianoni döntés felelősként értelmezi a Tanácsköztársaságot. „A kegyelemdőfést a kommunista puccs adta meg” – mondta Orbán Viktor Trianon 100. évfordulóján tartott évtértékelő beszédében.¹³ Fontos jelenség azonban az itt tetten érhető hangsúlybeli változás, azaz a Tanácsköztársaság felértékelődése a történelemszemléletben – a kortárs politikai környezetben célszerűbb a „kommunista fenyegetést” egy

deszovjetizált, kellően távoli keretbe helyezni, amelyhez a „trianoni tragédia” és a Horthy-kori válaszok közvetlenül hozzákapcsolhatók.

Fejezetek a 2010 utáni emlékezetpolitikából

2010-et követően a pártos média egyensúlya kétségkívül (különböző kormányzati beavatkozások révén) erősen jobbra billent, ha pedig figyelembe vesszük a közszolgálati televízió- és rádiócsatornák tartalmi változásait, éles torzulásról beszélhetünk. Az elmúlt évtizedben sorra kerültek Fidesz-közeli tulajdonba kereskedelmi médiumok, amelyek segítségével gyakorlatilag minden állampolgárhoz eljut (számos választóhoz kizárólagosan) a kormányzati narratíva. A központosított tankönyvkiadás is fontos indikátora annak, hogy az Orbán-kormány hosszú távra tervez emlékezetpolitikai stratégiájával. A magán-tankönyvkiadók ellehetetlenítésének és a központi tankönyvterjesztés rendszerének 2013–2014-ben teremtették meg a jogi kereteit. A tankönyvek a közoktatás széleskörű elterjedése óta az egyik legfontosabb kollektív emlékezeti pontot jelentik, hiszen az így létrehozott kánon nemzedékek perspektíváját határozza meg. A kulturális sarokpontok, az úgynevezett alpműveltség tartalmi elemei évtizedekre biztosítanak sorvezetőt a kultúrpolitika és a nemzetközi politikai eseményekhez való viszonyuláshoz. Minden néppártosodott politikai párt számára kulcsfontosságú, hogy a társadalom lehető legtöbb korcsoportját megszólítsa, a Fidesz pedig kihasználta a kétharmados parlamenti többségét ezen a területen is a Nemzeti Alaptanterv, közelebbről a „nemzeti tankönyvek” útján. A legkülönlegesebb példák ezen a területen, amelyek a konzervatív-keresztény ideológiát legitimálják és teszik széles körben ismertté, az etika-, történelem- és irodalomkönyvekből származnak.

Az Orbán-rendszer igyekszik a kultúra minden területét a befolyása alá vonni, a Nemzeti Alaptanterv megalkotásától a Nemzeti Színház új igazgatójának kinevezéséig. Kéri László ezt a gondolatot megerősítve azt írja, hogy ehhez nem áll rendelkezésre „megfelelő” kulturális anyag: „A kulturális nyersanyagot az 1990 után feltűnt, s hamar szétszóródott jobboldali koalíció értelmisége hozta, amely a maga sértett, történelmi mellőzöttségét, ennek valós és képzelt élményeit azóta az egekig tupírozott öntudattal és patrióta kizárólagosság-tudattal együtt élte meg. S e két értékhalmozatra a Fidesznek égetően szüksége volt: mind a sértettségre, mind pedig a patrióta kizár-

rólágosság giccseire. Történelmi találkozásukból az lett, ami lehetett: az Elképzelt – amúgy, soha nem létezett – Aranykor istenítése, a két háború közötti időszak megszipító felmagasztalása. A két háború közötti öntudatos magyar revizionizmus szalonképesse varázsolásának grandiózus kísérlete.”¹⁴ Jelen tanulmánynak ugyan nem tárgya, de a további kutatásokban kulcsfontosságú aspektus a Horthy-korszak jelentős személyiségeinek rehabilitációja, amely napjainkban is zajlik. A legújabb „kulturkampfról” György Péter jelentetett meg érzékletes publicisztikát „Neobarokk retró”¹⁵ címmel. Mindemellett Horthy Miklós személye egyre kedvezőbb megítélésű a magyar társadalomban, napjainkban pedig rehabilitációjának és a róla elnevezett korszak reneszánszának vagyunk tanúi.¹⁶

Bár Orbán Viktor 1989-es, Nagy Imre újrateremtésén mondott beszédében (amely politikai karrierjének első fontos állomása, és ekként különös jelentőséget kapott a rendszerváltás 30. évfordulójára rendezett állami kampányban is) azt mondta: „Azok a fiatalok, akik ma a polgári demokrácia megvalósításáért küzdenek, két okból hajtanak fejét a kommunista Nagy Imre és társai előtt. Mi azokat az államférfiakat tiszteljük bennük, akik azonosultak a magyar társadalom akaratával, akik, hogy ezt megtehessék, képesek voltak leszámolni a szent kommunista tabukkal, azaz az orosz birodalom feltétlen szolgálatával és a párt diktatúrájával.”¹⁷ Később már ez a komplexitás, azaz hogy valaki kommunista és államférfi is lehet egyszerre, nem illeszkedett a narratívába. „Egyetértünk az első szabad Országgyűlés képviselőivel, akik első határozatukban kimondták, hogy mai szabadságunk az 1956-os forradalomból sarjadt ki.”¹⁸ Ez az idézet a *Nemzeti hitvallás* című dokumentumból a legitimációs kontinuitás biztosítására tett kísérlet. Egyszerre tartalmazza a rendszerváltást követő húsz év legfontosabb emlékezetpolitikai témáját és hagy lehetőséget arra, hogy a „rendszerváltás befejezetlenségének” tézisént fenntartsák, amire természetesen a forradalom nélküli átmenet is teremt lehetőséget. A 2006-os események és az 56-os felkelés közötti párhuzam megalkotása központi szerepet kapott a második Orbán-kormány emlékezetpolitikájában. E narratíva egyik fő tézise, hogy a rendszerváltás csak 2010-ben történt meg, ami igen ellentmondásos üzenet, tekintve, hogy a Fidesz tagja volt az Ellenzéki Kerekasztalnak, és négy évig kormányzott is ezen időszakban. A „befejezetlen forradalom” gondolata azonban sokkal korábbi, 1993-ban emelkedett a MIÉP fogalmi készletébe.¹⁹ A 2006-os „rendőri brutalitást” a 2012-es alkotmány díszkiadásában is megörökítették. Orbán 2010-ben „befejezetlen forradalomról” be-

szélt a 89-es rendszerváltás kapcsán, amelyet a fülkeforradalom, majd az új alkotmány fejezett be. 1956 hatvanadik évfordulóján, 2016-ban, Schmidt Mária emlékév-vezetésével végleg megfosztották a felkelést minden másodlagos rétegetől azáltal, hogy kizárólag a pesti srácokat, azaz a névtelen harcosokat helyezték fókuszba.²⁰ Nem beszélt a kampány a belpolitikai kontextusról, nem is említve olyan világtörténeti jelentőségű eseményeket, mint Hruscsov XX. kongresszusi beszéde vagy a keleti blokkon belüli viszonyrendszer, és egyre inkább törölte Nagy Imrét a megemlékezés fókuszából.

Az új kormány intézményesíteni is kívánta emlékezetpolitikáját, például a Nemzeti Emlékezet Bizottságának megalakításával és a Veritas Intézettel. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága a 2011. december 30-án elfogadott Alaptörvény átmeneti rendelkezései nyomán jött létre. A dokumentum első része újraértelmezte a rendszerváltást, megjelölve az államszocialista rendszer bűneit.

„E sajátos preambulum, a forradalmi rendszereket elítélő passzív forradalmak logikájának megfelelően a kollektív bűnösség elvét is megfogalmazta, amikor bűnöző szervezetnek nyilvánította az MSZMP-t és jogelődeit, kimondva azt is, hogy tevékenységükért az MSZP is felelősséggel tartozik. [...] Az átmeneti rendelkezések a »kommunizmus« elleni ideológiai harcot is alaptörvényi szintre emelték, e téren is szakítva a világnézetileg is semleges állam követelményeivel. [...] [E]lőírták a Nemzeti Emlékezet Bizottságának létrehozását, amely a pártállami rendszer működésének sajátosságait mutatja be.”²¹

A NEB azonban nem tárta fel az ügynökaktákat, és az üres frázison kívül nem szolgáltat információval az államszocializmus politikai rendszeréről, tisztségviselői bűneiről.

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézetet 2013-ban, a Veritas Történetkutató Intézetet 2014-ben hozták létre az első Orbán-kormány által alapított XX. és XXI. század intézetek mellé – a közös metaszet természetesen az antikommunizmus. Az utóbbi kettő, Schmidt Máriaéhoz köthető, konzervatív-jobboldali szemléletű szervezet közbeszédet befolyásoló tevékenységet alig fejtett ki. A Veritas Intézet azonban Szakály Sándor irányítása alatt áll, nyílt szélsőjobboldali, Horthy-rehabilitációs ideológiával. Ebbe az intézménybe olvasztották be az államszocialista korszak komoly és hiteles kutatóműhelyét, az 1956-os Intézetet. Bár ezek az intézetek a társadalom legnagyobb része számára szinte láthatatlanok, stabil helyzetben vannak a tudományos

intézmények forráselosztási rendszerében. Elképzelhető, hogy a kormányzati emlékezetpolitika komolyabb legitimitáshiánya esetén ezek a szervezetek aktívabb szerepet tölthettek volna be az elmúlt időszakban – és tölthetnek be a jövőben: különösen a NEB lehet hasznos eszköz az úgynökkérdés újbóli politikai napirendre kerülésekor.

A nemzeti-keresztény ideológia az ünnepnapok szabályozásában is megjelent: Nagypénteket és Szentestét is munkaszüneti nappá nyilvánították. 2010-ben új emléknapot hoztak létre a trianoni békeszerződés emlékére, a Nemzeti Összetartozás Napját, amelyet a világháborút lezáró békeszerződés aláírásának kilencvenedik évfordulóján iktattak törvénybe. Ennek előképe már a rendszerváltás időszakában megjelent: a békeszerződés aláírásának 70. évfordulóján számos szervezkedés folyt a döntés igazságtalanságát kinyilvánítandó, revíziót követelendő. Ekkor „[a] trianoni évforduló aktuálpolitikai célokra történő felhasználásának megakadályozásában valamennyi parlamenti párt egyetértett. Szabad György, az Országgyűlés »első« alelnöke ennek ellenére úgy gondolta, hogy a kerek évfordulóról a képviselőknek is illik megemlékezni. [...] A képviselők többsége az elnök indítványát elfogadva felállt, a Fidesz-frakció viszont kollektíve kivonult.”²² Húsz évvel később az emléknep körül hatalmas kampány zajlott, megszületett a nap dala, amelyhez klipet is forgattak, azonban később a kampány csillapodott, az emléknep nem épült be a köztudatba. 2020-ban, a századik évfordulón avatták fel (a pandémia okán megkésve) a Kossuth téren a Trianon-emlékművet. Az emlékmű nem kapott nagyobb visszhangot a közéletben, a nemzeti narratíva általánossá vált. Ennek oka valószínűsíthetően a médiaviszonyok átalakulásában, az értelmiségi közbeszéd közösségi és tömegmédiá átalakulása nyomán történő visszaszorulásában és az opponenciára képes ellenzéki politika hiányában keresendő. Habár az emléknep nem került be a köztudatba úgy, mint például egykor a majálisok, a kormány össznemzeti politikája folytonosságot mutat, a kettős állampolgárság intézményének bevezetésétől az egyes határon túli magyar pártokkal való kapcsolatig, azok támogatásáig.

„2000 óta február 25-e a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknepja Magyarországon. Az emléknep körüli politikai megfontolások szintén komoly vitákat váltottak ki, mivel bevezetését számos jel szerint az is motiválta, hogy a már létező holokauszt áldozatainak emléknepjét ellensúlyozni lehessen.”²³ Kovács Béla, az FKGP főtitkára 1947-es elhurcolásának napját annak ellenére sem sikerült megtölteni tartalommal, hogy 2001-ben az Oktatási Minisztérium százoldalas

útmutatót készített²⁴ az iskolai megemlékezések megrendezésének segítésére. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az emléknapi, különböző eklektikus szimbólumokkal, mint *Recsk*, *GULAG*, *ÁVÓ* stb., ne jelenne meg elszórta a kormánypárti médiában és közbeszédben. Schmidt Mária, a Terror Háza igazgatója a következővel zárta beszédét a rendszerváltás 30. évfordulóján, a kommunizmus áldozatai emléknapiján: „Ma van a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapija. Ez az emléknapi olyan, mint egy gyilkos vírus elleni oltóanyag. Magunkat és az utánunk következő nemzedékeket tesszük általa immunissá a totális diktatúrák mérge ellen. Ebben az oltóanyagban százazrek szenvedése állt össze ellenanyagká. Ezért nem kaphat el bennünket újra a kommunista ragály. Üzenem hát innen Budapestről, van elég adagunk, hogy egész Európát kigyógyítsuk!”²⁵ Ez a gondolat, amellet, hogy meglepő előrelátásról tanúskodik, kitűnően ábrázolja az emléknapi megfoghatatlanságát. Azonban az antikommunista narratíva (amelynek szerepe általában az ellenségkeresés vagy bűnbak kijelölése), még ha szabadon tölthető is fel tartalommal, a parlamenti pártok mindegyikénél jelen van.²⁶ Ez is mutatja, hogy a politikai napirendet emlékezetpolitikai kérdésekben a Fidesz dominálja.

A szimbolikus jogi aktusok sorában a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata, azaz az Országgyűlés 1/2010. (VI. 16.) OGY politikai nyilatkozata a Nemzeti Együttműködésről szerepel az első helyen. „Intellektuális értelemben a szöveg zavaros, egymással összeköttetésben nem álló tartalmakat fogalmaz meg. A szerzők célja azonban nem az intellektuális konzisztencia. A szöveg politikai nyilatkozat, politikai identitástartalommal. [...] Olvasójával egyértelműen közli: minden másképp volt és másként lesz. A múltat átírjuk, a jövő pedig a miénk. Ha forradalom volt, akkor ez és nem más a forradalom értelme”²⁷ – foglalja össze a dokumentum üzenetét Gerő András tanulmányában. A Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata – a vonatkozó kormányrendelet nyomán – bekeretezve megjelent a közintézményekben. Az Alaptörvény előzményeként az első Orbán-kormány Szent Koronáról szóló törvényét is azonosíthatjuk, a korona Parlamentbe helyezése, dunai úsztatása mellett a törvény preambuluma tartalmazta a megfogalmazást, miszerint a magyar állam egységét a Szent Korona testesíti meg.²⁸ A 2010-es választás előtt Orbán többször beszélt az akkori alkotmány „átmeneti” és „tákol” jellegéről, majd „a választás második fordulójának estéjén a kétharmados győzelmet rendszerbuktatásként és egy új berendezkedés megalapozásaként értékelte, hangsúlyozva, hogy az oligarchikus magánhatalmat a nemzeti együttműködés váltja

fel. Az átalakulást egyben véglegesnek nevezte, forradalmi jellegét azzal a kijelentéssel is alátámasztva, hogy a régi rendszer képviselői többé nem kerülhetnek kormányra.”²⁹ Az új alkotmány készítése hamar megindult, ám hatálybalépése előtt is fontos alkotmánymódosításokról döntött az Országgyűlés. „Jogállamunk alapjának megújulása, az új Alaptörvény a megújuló nemzet ígéretét is magában hordozza. Ezt az ígéretet pedig az önmagukért, egymásért és utódaikért is felelősséget vállaló emberek cselekvő hite váltja valóra”³⁰ – olvasható az új alkotmány díszkiadásának előszavában. Szájer József, akkori Európai Parlamenti képviselő, miniszterelnöki tanácsadó szerint

„[a rendszerváltáskor] [e]gyfelől megsemmisült a kontinuitás, a másik oldalon pedig a szovjet típusú álkormány módosításával nem teremtettük meg a teljes mértékben legitim és minden tekintetben elfogadható nyugati típusú alaptörvényt. A rendszerváltás ezt elmulasztotta. Ezért folyhat ma olyan vita, hogy miért is foglalkozik ez az új alkotmány a történeti alkotmánnyal. Jogászai, jogelméleti, társadalomfilozófiai értelemben az új Alaptörvénynek azzal a kérdéssel is szembe kellett néznie, hogyan viszonyul az ezer éve meglévő hagyományhoz, ami Magyarországnak mindig az európai élvonalban való szereplését biztosította. Arra is válaszolni kellett, milyen módon építi be ezt a fajta hagyományt, és milyen külföldi mintákat vesz át. Ez magyarázza meg azt is, hogy szükség volt-e új alkotmányra. Lehet, hogy jogi értelemben nem volt szükség. Ez olyan, mint például az ember ihat bort egy teljesen közönséges vizes pohárból is, hiszen arra, hogy megigya, tökéletesen alkalmas. Azért, hogy ez az érzés ne pusztán a lerészegedés aktusa, hanem ennél több legyen, nyilván megadjuk a módját. Más érzés egy szép kristálypohárból inni ugyanazt a bort. Egy alkotmány egy ország identitását is megfogalmazza: hogy mit gondolunk saját történelmünkről, vívmányainkról, eredményeinkről.”³¹

Szájer már a kilencvenes években a Fidesz új alkotmányt szorgalmazó programjának szószólója volt, és az új Alaptörvény létrehozásában is részt vett. Az új alkotmányt, vagyis az Alaptörvényt 2012-ben hirdették ki mint a rendszerváltás aktusát befejező történelmi eseményt. A korábbi rendszer másodszori lezárásának lehetőségének háttérét Pataki Ferenc összegzi: „A rendszerváltás számos tömeglélektani gyengesége származott abból, hogy nem volt jelképes cezúraeseménye, mint a berlini falbontás, a prágai bársonyos forradalom vagy akár utóbb a bukaresti felkelés. A fordulat »elrejtőzött« a kerekasztal kulisszáinak és a változásokat betetőző első szabad választásokat

előkészítő műveletek homályában. Egy viszonylag szűk, politikailag aktív csoport háta mögül hiányzott a valódi népmozgalom. Ezért lehet hihető sokak szemében az »új rendszerváltás« követelésének óhaja, vagyis a történelem kívánság szerinti »újrajátszhatóságának« illúziója.³² Az Alaptörvényt körülvevő ideológiai szövegek érdekesek jelen dolgozat szempontjából. „Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését. Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését. Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét.”³³ Az 1949-es alkotmányt ez a törvény helyezte hatályon kívül (bár 1989-ben és 1990-ben átfogó módosításokon esett át), azaz a rendszerváltás követő több mint két évtizedben hatályos volt, így a szimbolikus szakítás a múlttal létrejöhetett. A kontinuitás kérdése azonban ezzel nem oldódott meg, illetve zavarossá vált: erősebb a „jogfolytonossági kapcsolat” a Horthy-rendszerrel, mint az 1989-es alkotmány eredményezte politikai renddel. Ezzel helyezhető összhangba a tény, hogy a szövegben nem szerepel 1848. március 15-e mint a rendi kiváltságokat megtörő polgári fejlődés mérföldköve, szerepel azonban a történeti alkotmány kifejezés, utalva a nemesi törvénykönyvekre.³⁴ Az Alaptörvény nem vált nemzetegyesítő dokumentummá, számos esemény utal arra, hogy az ellenzéki csoportok és egyének nem tekintik magukénak – a többszörös módosítás és kiegészítés szintén ezt erősíti, nem is beszélve a kihirdetése körüli tömegtüntetésekről. Emlékezetpolitikai értelemben több sikertelen esemény is kapcsolódik az Alaptörvényhez, ilyen például a „húsvéti alkotmány”³⁵ elnevezés, amely nem gyökerezett meg a köztudatban, de hasonló kísérlet volt az „Alaptörvény asztala” is. A legfontosabb aspektusa azonban az ideológiai szövegezésnek (egyúttal a fentebbi idézetnek is) a „magyar történelmi felelősség” el nem ismerése, mint látjuk, a megszálló hatalmakra és a diktatúrákra hivatkozva. Ez az emlékezetpolitikai, helyesebben történelempolitikai mozzanat köztéri alkotásokon át tankönyvekig a „nemzeti kultúra” számos pontján megjelent. Az Alaptörvény és a hozzá kapcsolódó rétegek egyértelműen kijelölik az államszocializmus helyét: az nem része a magyar történelemnek. Talán ebből következik (és nem fordítva), hogy a rendszerváltás jelentősége is eltörlődik, hiszen ha a lezárt korszakot, rendszert nem lehet a maga komplexitásában a világtörténelem magyar szeleteként értelmezni, az azt befogadó folyamat is hasonlóképpen mosódik el.

A 2010 utáni rezsím célként tűzte ki a terek „visszaalakítását” az ideológia szerint referenciaképp szolgáló, két világháború közötti állapotra. Elsősorban Budapesten zajlanak ezek az újjáépítések, két legfontosabb célpontjuk pedig a Budai Vár és a Kossuth Lajos tér. Ezek legfőbb célja, hogy eltöröljék a „kommunista múltat” – és e két fő, „szakrális” téren kívül is általános építészeti hozzáállás, hogy az államszocializmus alatt épült létesítmények nem képviselnek értéket, ezt a várban lebontott villamos teherelosztó története vagy a Kossuth Lajos téri MTESZ irodaház lebontása, a Déli pályaudvar lebontására tett kormányzati szándék és sok más, ezen időszakban épült létesítmény pusztulásra ítélese is illusztrálja.³⁶ Erre a feladatra két szervezetet is létrehozott az Orbán-kormány, a Steindl Imre Program Nonprofit Zrt.-t és a Várkapitányság Nonprofit Zrt.-t.

2011 júliusában döntöttek a budapesti Kossuth tér 1944 előtti állapota visszaalakításáról. Wachslér Tamás, a tér átépítéséért felelős Steindl Imre programiroda vezetője szerint „a politika 1945-ben és utána »erőszakot tett« a Kossuth téren, és az, ami most történt, az erőszakétel »visszaállítás«, nem politikai és pártpolitikai szempontok vezették a döntéshozókat”.³⁷ A „nemzet főtere” gyökeresen átalakult a 2010 előtti állapothoz képest. Nagy Imre szobrát áthelyezték a Vértanúk teréről a Margit híd pesti hídfőjéhez, helyét a Horthy-korszakban készült vörösterroremlékmű újjáépített mása vette át. József Attila szobrát a rakparti lépcsőkre mozdították, hogy helyet adjanak az eredetileg 1906–1945 között itt álló Andrássy-lovasszobor replikájának. Az 1927-ben felavatott márvány Kossuth-szoborcsoportot 1950-ben bontották le, és cserélték egy új alkotásra: Kossuth Lajos bronz alakja mellett már nem miniszterei, hanem a társadalmi osztályokat megtestesítő fiktív alakok álltak. A Steindl-program, bár a korábbi alkotás nem semmisült meg, az újjáépítés mellett döntött. Tisza István szobrát 1934-ben állították fel, s 1945-ig állt a téren. 1975-ben a helyére Károlyi Mihály alakja került, amit a tér legújabb átépítésekor eltávolítottak a Tisza-szobor visszaépítéséhez.³⁸ Az 1956-os, rendszerváltás után felállított emlékművek, a kopjafa és a Forradalom lángja eltűntek a tér felszínéről, és új 56-os emlékhely nyílt a föld alatt.³⁹ Az egyetlen helyén maradt szobor II. Rákóczi Ferenc lovasszobra, amely 1937 óta áll a téren.

A Budai Vár átépítésének és a világháború utáni történelmének egyszerű felvázolása is meghaladná jelen tanulmány kereteit, így csupán a legfontosabb aspektusok kiemelésére vállalkozunk. A világháborúban súlyos károkat szenvedett várnegyed és a palota rekonstrukcióját a

hatvanas években régészeti ásatások előzték meg. A világháborúban megsemmisült vagy jelentős károkat szenvedett épületeket, például a Lovardát, nem építették újjá, azonban a helyüket sem építették be. Ezeket az épületeket, mint például az említett Lovardát és a mellette található Díszörseget az elmúlt években az Orbán-kormány újra felépítette, továbbiak visszaépítését, például a minisztériumok esetében, pedig megkezdték vagy tervezik. A Várhegy alatt a 30-as években bunker épült, ezt az államszocializmus korszakában többször is bővítették, a titkosságát csak 2006-ban oldották fel.⁴⁰ A desztalinizáció után azonban fontos fordulat jelentkezett a politikában: úgy döntöttek, a pártközpont és a kormányzati negyed létesítése helyett a Várat vissza kell adni a népnek, hogy a tudomány és a kultúra fellegvéra legyen. Ekkor kerültek a palota épületébe a ma is meghatározó intézmények, mint a Nemzeti Galéria (1975), a Széchényi Könyvtár (1985) és a Budapest Történeti Múzeum (1967). Itt működött még 1974-től a Munkásmozgalmi Múzeum is.

A Budavári Sikló szintén megsemmisült a háborúban, csak 1986-ban nyitották meg újra. A sikló a világháború előtt tömegközlekedési célokat szolgált, a várban dolgozó hivatalnokok közlekedési eszköze volt. Újranyitásakor már csupán reprezentatív és turisztikai funkciót látott el. A rendszerváltást követően az első Orbán-kormány helyezett újra államigazgatási funkciót a Várba: a Sándor-palotát, amely világháborús megsemmisüléséig a mindenkori magyar miniszterelnök rezidenciájaként szolgált, 2002-re újjátették fel ugyanerre a célra. Medgyessy Péter miniszterelnök azonban nem kívánta beköltöztetni hivatalát, az épület így a Köztársasági Elnöki Hivatal lett. A mai miniszterelnökségi épület, a Karmelita kolostor az államszocializmusban Várszínház néven működött, különböző társulatok üzemeltették. A rendszerváltás után, 2016-os felújításáig megőrizte ezt a funkciót, ma a miniszterelnök székhelye, a kormányülések helyszíne. Számos minisztérium Várnegyedbe költözéséről született döntés: a Belügy-minisztérium, a Pénzügyminisztérium és a Külügyminisztérium is a Horthy-korszakban használt épületeibe költözhet vissza – annak ellenére, hogy a XXI. századi apparátusok ezeket már kinőtték, és az épületek a világháborúban részben vagy teljesen megsemmisültek, így az őszinte építészeti megközelítést nélkülöző visszaépítésük most zajlik.⁴¹ A Nemzeti Galéria várból való kiköltöztetésének gondolata is hosszú évek óta része a hazai közbeszédnek. Az intézmény a Városligetben, a Liget Projekt részeként kapott volna új helyet, ezt azonban a 2019-ben hivatalba lépő új, ellenzéki városvezetés, legalábbis

időlegesen, megakadályozta az érvényes kormánydöntés ellenére. A Széchényi Könyvtár új helyének kiválasztása és a könyvtár elköltöztetése szintén napirenden van, erről kormánydöntés is született. Ezen döntésekkel a Budavári Palota kulturális funkciói lényegében kiürülnek, új funkciója ismeretlen – feltételezhető, hogy a háború előtti állapotok helyreállításaként a köztársasági elnök költözhet a Palota egy szárnyába, ezzel megnyitva az utat a miniszterelnök 2002 óta „halogatott” Sándor-palotába költözése előtt. A Várkert Bazár helyén az államszocializmus korszakában zenés-táncos szórakozóhely működött Budai Ifjúsági Park néven 1961 és 1984 között. Felújítását 2011-ben kezdték meg, épületeiben különböző rendezvények, kiállítások működnek, populáris kulturális jelentősége korábban megszűnt, de erre a felújítás után sem emlékezett semmi.

Látható, hogy a Budai Vár fejlesztése pusztán reprezentatív célokat szolgál, az államszocializmus során idetelepített kulturális intézmények elköltöztetésével, a Nemzeti Hauszmann Program tervei alapján hivatalok, az elit számára újjáépülő rendezvényterek veszik át a főszerepet, és a kulturális értéket csak kisebb részben képviselő közterületi fejlesztések. A fejlesztés deklarált célja a Horthy-kori állapot restaurálása.

A Felvonulási tér az államszocializmus korszakában az egyik legfontosabb reprezentációs tér volt, itt állították fel Lenin és Sztálin szobrát is. Miután 1956. október 23-án Sztálin szobrát megsemmisítették, nem emeltek új szobrot a téren, helyette a tribünt, amelyről a pártvezetés szemlélte a felvonulásokat, újítták fel. Ezt az emelvényt a rendszerváltáskor lebontották, a tér sorsa azonban sokáig bizonytalan volt, a parkból kiharapott hatalmas betonfelületet parkoló autók töltötték meg. A Rákosi-korszakban lerombolt (korábban háborús sérüléseket szenvedett) Regnum Marianum templom helyén a Tanácsköztársaság emlékműve kapott helyet. A templom egykori helyét emlékkereszt jelzi, s a kormány 2015-ben ígéretet tett nagyobb szabású emlékhely kialakítására is. A téren 2004-ben helyezték el az *Időkerék* nevű alkotást, az Európai Unióhoz való csatlakozás dinamikus emlékműveként. A tér rendszerváltás utáni legnagyobb átalakítása az 1956-os felkelés 50. évfordulójára fejeződött be a hatalmas, 56-os „számmisztikájú” emlékművel (a kiemelkedő emlékmű és annak a Dózsa György úttal bezárt szöge 56 fok). A tér ekkor kapta új nevét, az 56-osok tere elnevezést. Az emlékmű az egységes fellépésben rejlő erőt reprezentálja. Az emlékmű elkészült, a tér maga azonban továbbra is Budapest egyik legnagyobb ingyenes parkolójaként funkcionált, szimbolikus

jelentősége elenyésző volt. Jelenleg a Liget Projekt részeként a terület nagy részét elfoglaló új Néprajzi Múzeum építkezése zajlik, amely zárójelbe teszi és új épülettömegével elnyomja az 56-os emlékművet. A Liget Projekt ritkán elemzett körülménye, hogy a vitatott módon Budapest történelmi parkjába kerülő új épületek egy része azért szorult ki korábbi otthonából, mert ott a világháború előtti funkció helyreállításának politikai küldetése teljesül be: igaz ez a Várból költözni kényszerülő Nemzeti Galériára éppúgy, mint a Kossuth Lajos téri otthonát elhagyó Néprajzi Múzeumra, amelynek épületét a háború előtti állapotok visszaállításaként a Kúria foglalja el. Talán nem véletlen, hogy a kormány még a 2019 őszén megválasztott ellenzéki főpolgármester tiltakozása ellenére sem függesztette fel a Néprajzi Múzeum építését, és a kifejezetten erre irányuló szóbeli ígéretek ellenére sem állította le a Nemzeti Galéria tervezését, nem tett le a szándékáról, hogy a művészeti közgyűjtemény a volt Petőfi Csarnok helyén kapjon helyet – amely egyébként az Ifiparkhoz hasonlóan az államszocializmus egyik szimbolikus szabadidős helyszíne volt, és amelynek bontása a Városliget megújítása keretében történt meg, szimbolikusan is eltörölve az államszocializmus évtizedei koncertjének, rendezvényeinek emlékezetét a parkból.

Emlékezetpolitikai monopólium

Jelen dolgozat egy kutatás első lépéseit mutatja be, amelynek célja, hogy a 2010 óta tapasztalható emlékezetpolitikai aktusokat kontextusba foglalja, a történeti-politikai hátteret felvázolja. Ebben az időszakban számos szimbolikus politikai aktus, nagyszabású téralakítási program elindult, és fejeződött be, s jelenleg is hatalmas építkezések vannak folyamatban vagy előkészítés alatt. Ezen folyamatok mélyebb vizsgálata nagyobb terjedelmű elemzéseket kíván, azonban a fő tendenciákat szűk kereteink között is azonosíthatunk.

Megállapítható, hogy az Orbán-rezsim emlékezetpolitikájában a legitimitáció kérdése elsődleges – ahogy a különböző témaköröknél látható, az Orbán-kormánynak nem elég a választásokon aratott győzelem annak igazolására, hogy legitim kormánya lehetne Magyarországnak. A választási győzelem (vö. fülkeforradalom) csupán eszköz arra, hogy az ország történelmének folytatóiként szerepelhessenek, hatalmukat a független Magyarországért való küzdelemmel legitimálják. Ennek számos napi politikai megnyilvánulását láthattuk az

elmúlt években, például a Brüsszelt Moszkvához hasonlító kampányt. E függetlenség forrásaként a Horthy-kort találták megfelelőnek, amelyet a politika minden területén követendőnek tartanak. Ezzel a rendszerváltás utáni kormányok számára a legfontosabb legitimációs elemet, az 56-os felkelést és annak jelentőségét csorbították, illetve kiüresítették annak tartalmát. Ez az aktus a kontinuous történelem-szemléletet megteremtésére irányuló kísérlet, a folytonosságot az „utolsó független Magyarország” és 2010 között, amely narratívában az emlékezetpolitika a hatalom megtartásának eszközeként biztosítja a kontextust a belpolitikai harcokhoz, ebbe beleillő, leegyszerűsített ellenségképeket generálva. 1956 fokozatos „felejtetésének” számos retorikai és gyakorlati jelét tapasztalhatjuk, napjaink legnagyobb ilyen szimbóluma az 56-osok terén található emlékmű köré magasodó, annak térformáló jelentőségét csökkentő Néprajzi Múzeum épülete. Mindemellett a Horthy rendszer „problémás” történelmének folytatása közel sem kavarr jelentős közéleti vitát. Az egykori kormányzó regnálásának első szakaszát övező „fehérterror” jelentőségét (illetve szükségzerűségét) és narratíváját látszólag konszenzus övezi, a Trianoni szerződés megítélésében és következményei esetében hasonló a helyzet. A területi revízió nélküli igazságtétel néha rejtett, néha a szőnyeg alól kibukkanó narratívája nem okoz különösebb felháborodást. A második világháború eseményein alapuló szimbolikus politikai aktusok okoztak ugyan kisebb-nagyobb tiltakozásokat, és persze roppant erős kanonizáció érvényesül ebben a kérdésben, azonban a tiltakozó hangok minden esetben fokozatosan elhalkultak.⁴²

A „szovjet megszállás” és az azt követő időszak egy hosszú és könyörtelen „sztálinizmussá” mosódik össze mint a nemzeti történelemtől idegen időszak, amelynek a nemzeti múltból való kitörlése a rezsím számára fontos és elkerülhetetlen. A rendszerváltást követő első két évtized a jelenkori narratívában átmeneti időszak, egyrészt a politikai ellenfelek (amelyek ebben az időszakban hatalmon voltak) delegitimálására, másrészt az 1944–2010 tengely tisztaságának megőrzésére. A kezdetben még jelen lévő „forradalmi” logikát (fülkeforradalom – ’56-os forradalom párhuzamkeresés) hamar felváltotta a nemzeti függetlenség horthysta mítosza, amelyet az új alkotmányozás szentesített. Ettől fogva a kommunizmus mint fogalom absztraktabbá vált, mint bármikor, jelentéstartalma a napi politikai érdekeknek megfelelően változhatott és változik. Kitűnő példa erre Orbán Viktor 2020-as évértékelő beszéde, amelyben azt mondta: „hogy olyan, hogy liberális, nincs is. A liberális nem más, mint diplomás kommunista.”⁴³

Mivel az államszocializmus korszaka nem része a nemzeti történelemnek ebben a narratívában, egyes szereplői azonban a mai napig közéleti szereplők (vö. ügynökkérdés), a lezárás helyett a szelektív felejtés jellemző. Az '56-os felkelés szerepe így szintén absztrakttá vált. A totalitárius elmélet pedig kész megoldásokat kínál a náciizmus és kommunizmus azonosításakor felmerülő elméleti problémákra, amelyek elfedésére szintén elemi szüksége van a Horthy-korra építő rendszernek. Mint láttuk, ilyen irányú törekvés a rendszerváltástól kezdve jelen van Magyarországon is, és sem az egyéni emlékezet, sem a megosztott tudományos élet nem képes cáfolni azt. Az Orbán-rendszer emlékezetpolitikájának belső koherenciája mellett természetesen annak kizárólagossága is vizsgálandó.⁴⁴

„Az új (kulturális) hegemonia kiépítésére tett erőfeszítések tehát túlmutatnak a pusztá »kulturárcion«, vagyis azon a szándékon, hogy a kultúrát, valamint a kulturális termelés mezőit, intézményeit és apparátusait a rezsím saját uralma alá hajtja. A hegemoniáért folytatott küzdelmek, valamint a kulturális termelés mezőinek (intézményeinek, pozícióinak, erőforrásainak) megszerzéséért folytatott *harc* igazi tétje a *tőkefelhalmozási rezsimmel szembeni ellenállás megelőzése, semlegesítése, illetve megtörése.*”⁴⁵

Az ellenzéki erők közül a Fidesztől jobbra található pártok ideológiája gyakorlatilag nem tér el a kormánypártétól. Balra sem találunk ellen-narratívát – számtalan további példát hozhatunk arra, hogy az ellenzék nem kíván vagy nem tud kilépni a kormányzati ideológia és történelemszemlélet keretei közül. Röviden tárgyaltuk a baloldali elméleti alternatíva hiányát, amelynek ez a jelenség is tünete lehet, azonban megjegyzendő, hogy azzal, hogy a Fidesz szociálisnak tűnő intézkedésekkel gyengítette a baloldali pártok támogatói körét, tovább erősítette a meglévő fragmentáltságot és a világszerte tapasztalható vidék-város ellentétet. A liberalizálódó baloldal, egyre kevésbé képviselte a munkásság érdekeit, így a munkásosztály a 2000-es évek második felétől egyre nyitottabbá vált a jobboldali és szélsőjobboldali politikákra.⁴⁶ A baloldali alternatíva hiánya és a két világháború közötti időszak feleértékelése természetesen nem egyedülálló jelenség, a kelet-európai régió többi országában úgyszintén ezt tapasztalhatjuk. Az okok minél komplexebb feltárása ugyanakkor lehetőséget teremt e jelenség alaposabb megértésére. Az emlékezetpolitika tekintetében nem szükséges populizmusról beszélnünk, hiszen e téren következe-

tes politikai cselekvésről van szó, amelyben az emberek látszólagos kiszolgálása helyett azok tudatos manipulációja zajlik.

Jegyzetek

- ¹ Assmann, Aleida: Transformations between History and Memory. *Social Research*, 75. (2008), 1. 56.
- ² Vö.: Éber Márk Áron: *A csepp. A félperiás magyar társadalom osztályszerkezete*. Napvilág, Budapest, 2020.
- ³ A kollektív emlékezet ebben a szociológiai értelemben a korszakban élt emberek emlékezetének összességét, közösségi megnyilvánulásait jelenti Halbwachs nyomán. Lásd: Apfelbaum, Erika: Halbwachs and the Social Properties of Memory. In Susannah Radstone – Bill Schwartz: *Memory. History, Theories, Debate*. Fordham University Press. 85.
- ⁴ Az elméleti-politikai folyamat, amely szélesebb körben a marxista filozófiát és társadalomelméletet azonosította az államszocializmusok ideológiáival, sokkal korábban lezárult.
- ⁵ Krausz Tamás: Győzelem – Auschwitz – emlékezet. In Krausz Tamás: *Történetírás és emlékezetpolitika*. Russica Pannonicana, 2021. 338.
- ⁶ Több írás is foglalkozik a rendszerváltáskori térbeli változásokkal, ezek közül az egyik legalaposabb a *Remains of Socialism* (Maya Nadkarni: *Remains of Socialism*. Cornell University Press, 2020.)
- ⁷ Arendt, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*. Orlando, Harcourt Brace & Co., 1973. 318.
- ⁸ Bartha Eszter – Slávka Otčenášová: Memory and politics: »totalitarian« and »revisionist« approaches to the study of the Holocaust in Hungary and Slovakia. *Central European Papers*, 2019. VII. 1.
- ⁹ Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Aula-OMIKK, 1990. 306.
- ¹⁰ Apor Péter: Hitelesség és hitetlenség: emlékezet, történelem... *Korall*, (2010), 41. 161.
- ¹¹ Lásd bővebben: Norris, Stephen M. (szerk.): *Museums of Communism*. Indiana University Press, 2020.
- ¹² Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007. 97.
- ¹³ Orbán Viktor: *Orbán Viktor évértékelő beszéde*. 2020. Online: <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-evertekelo-beszede-4/>
- ¹⁴ Kéri László: Mindenki megkapta, amit érdemelt. In Szerédi Péter (szerk.): *Forradalom volt? Tanulmánykötet a második Orbán-kormány harmadik évéről*. Budapest, József Attila Alapítvány, 2013. 60. (Kiemelés az eredetiben.)
- ¹⁵ György Péter: Neobarokk retró. *Népszabadság*, 2012. május 26. Online: http://nol.hu/velemeney/20120526-neobarokk_retro-1311241
- ¹⁶ Vö.: Vásárhelyi Mária: Szeretjük-e Horthy Miklóst? *Mozgó Világ*, (2012), 8–9.
- ¹⁷ Orbán Viktor beszéde 1989. július 16-án. In Bayer Zsolt: *A nagy Fideszkönyv I. (H)őskorszak. Interjúk, dokumentumok, fényképek*. Magyar Egyetemi Kiadó, 2006. 164.
- ¹⁸ Nemzeti hitvallás.

- ¹⁹ Fazekas Zsuzsanna: Küzdelem az igazi 1956-ért. *Valóság*, 60. (2017), 11. 89–104.
- ²⁰ A „pesti srácok” narratíváját már az első Orbán-kormány is alkalmazta annak érdekében, hogy a forradalom „polgári” karakterét megteremtse, gyengítve annak munkás-baloldali aspektusait.
- ²¹ Wiener György: A passzív forradalom államának kialakulása. In Szerédi Péter (szerk.): *Forradalom volt? Tanulmánykötet a második Orbán-kormány harmadik évéről*. Budapest, József Attila Alapítvány, 2013. 151.
- ²² Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Budapest, Rubicon, 2003. 266.
- ²³ Ungváry Krisztián – Tabajdi Gábor: *Budapest a diktatúrák árnyékában*. Budapest, Jaffa, 2012. 145.
- ²⁴ Lásd: <http://www.okm.gov.hu/letolt/kozokt/libri/konyv.pdf>
- ²⁵ Schmidt Mária: *A kommunizmus emléknapja alkalmából elmondott ünnepi beszéd*. 2019. Online: <https://schmidtmaria.hu/a-kommunizmus-aldozatainak-emleknapja-alkalmabol-elmondott-unnepi-beszed>
- ²⁶ Példaként az MSZP nyilatkozata: https://mszp.hu/hir/a_kommunizmus_aldozatainak_emleknapjara_20190225
- ²⁷ Gerő András: Az új rend hitvallása. In Szeredi Péter – Szigetvári Viktor (szerk.): *Kisiklott forradalom. Tanulmánykötet a második Orbán-kormány második évéről*. Budapest, József Attila Alapítvány, 2012. 56.
- ²⁸ Wiener 2013, 124.
- ²⁹ Wiener 2013, 126.
- ³⁰ Kövér László: *Előszó az Alaptörvény díszkiadásához*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2012.
- ³¹ Ablonczy Balázs: *Az alkotmány nyomában. Beszélgetések Szájer Józseffel és Gulyás Gergellyel*. Elektromédia, 2011. 24.
- ³² Pataki Ferenc: Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. *Magyar Tudomány*, (2010), 7. 796.
- ³³ Nemzeti hitvallás.
- ³⁴ Vö.: Gerő 2012, 63.
- ³⁵ Kövér 2012.
- ³⁶ Somogyi Krisztina: Mégis lebontják? Végveszélyben Virág Csaba vári épülete. *Építészforum*, 2020. április 24. Online: <https://www.epiteszforum.hu/megis-lebontjak-vegveszelyben-virag-csaba-vari-epulete>
- ³⁷ Interjú Wachsler Tamással. Forrás: <https://www.parlament.hu/-/wachsler-tam%3a1s-a-kossuth-t%3a9r-%3a1talak%3adt%3a1sa-nemp%3a1rtpolitikai-d%3ab%3a9s-volt>
- ³⁸ Filepkó Dominik: Egy tér örök változói – A Kossuth Lajos tér szobrai. *PestBuda.hu*, 2019. augusztus 29. Online: https://pestbuda.hu/cikk/20190825_egy_ter_orok_valtozoi_a_kossuth_lajos_ter_szobrai?fbclid=IwAR0uqOAI-a_3jElcDLjI NyAhiaf8x7Fo30vro2R3tybSyI7X46UPq6z35Eg
- ³⁹ Igazi „időalagút” a Kossuth téri 1956-os emlékhely. *Múltkor*, 2015. november 18. Online: <https://mult-kor.hu/elje-at-ujra-a-kossuth-teri-meszarlas-borzalmait-20151118>
- ⁴⁰ Ungváry–Tabajdi 2012, 73.
- ⁴¹ Baranyai Gábor: Helyrehozzák hét évtized rombolását a budai várban. *Magyar Nemzet*, 2019. november 21. Online <https://magyarnemzet.hu/belfold/helyrehozzak-het-evtized-rombolas-at-a-budai-varban-7512389/>

- ⁴² Érdemes megjegyezni, hogy a náci Németország és Magyarország közötti szövetségnek, illetve e szövetség katonáinak a felszabadító szovjet csapatokkal szembeni idealizálása e folyamat szerves része, amelynek egyik legújabb állomása Ungváry Krisztián *kitoresnapja.hu* című, erősen romantizált weboldala.
- ⁴³ Orbán 2020
- ⁴⁴ Példaként említhető a kínai Fudan Egyetem magyarországi kampusznyitása körüli ellenzéki narratíva, amely gyakorlatilag kizárólagosan a szabadon értelmezhető „kommunista” jelzővel bírálja az egyetemet. A nemzeti vs. kommunista értelmezési keretből kilépni képtelen ellenzék szereplői között láthatóan még az alternatíva-keresés igénye sincs jelen.
- ⁴⁵ Éber 2020, 223. (Kiemelés az eredetiben.)
- ⁴⁶ Vö.: Antal Attila: A koronavírus és az Orbán-rendszer osztálypolitikája. *Eszmélet*, 125. sz. (2020. tavasz), 7–17.